

A. BRUCKNER.

Anton Bruckner rodio se dne 4. IX. 1824. u ubavom Ansfeldenu blizu Linza. Njegov otac, siromašni seoski učitelj, bijaše obdaren od Boga brojnom djecom; a preseli se u vječnost, kad bijaše našem Antonu kojih 13 godina. Sirotu dječaka prime samostanci sv. Florijana (kod Linza) među pjevače. Ondje je Anton od 12—16 god., poučen u glasoviranju, vijolini i nešto harmoniju požudno usisavao zvukove krasnih orgulja one lijepe barokne crkve: pun tajnihčežnji, da ih jednoć dobije u svoje ruke. Najprije mu se valjalo postarati za svagdanji kruh. Stoga se otpočne pripravljati za preparandiju. Ispit položi u Linzu 1840—1. s izvrsnim uspjehom. Sa slabom plaćom kao pomoćni učitelj u Windhag-u nastupi trnoviti put u dugi niz proživjelih godina.

Prvu pouku u orguljanju pruži mu rođak S. B. Weiss. No najvećim dijelom kao autodidakt krasno uznapreduje u kontrapunktu i nauci o harmoniji. God. 1845. dođe kao pomoćni učitelj u sv. Florian; a tri godine kasnije ispuni se mladenački san njegov: postade orguljašem u istom mjestu. Iza 10 godina nastupi kao izvrstan orguljaš službu u katedrali grada Linza. Čujmo njegove riječi: »Ako pišeš jednom životopis moj, možeš reći, da sam skoro dnevno posvetio 10 sati glasoviru, 3 sata orguljama a više sati u noći glazbenim naukama«. Linački biskup F. J. Rudigier susretao je Brucknera sa velikim poštanjem; kao kakvog crkvenog dostojanstvenika, na veliko udivljenje prisutnika ili prolaznika. Jednom reče: »Kad vi orgulje igrate, ne mogu se moliti«. Tako bijaše biskup uznesen. Isti biskup dađe Bruckneru godimice 3 tjedna dopusta u svrhu daljnjih študija u Beču. Kao orguljaš stekao si je i svjetski glas. U Nancy-u potuče 1859. svoje orguljaške natjecatelje. U Notre-Dame svih se jako dojmile njegove improvizacije. Slično i u Londonu. Kao Mozartu tako i Bruckneru staviše razne sjajne planove za buduću karijeru njegovu. No on odbije sve. Žarče je ljubio trnovu krunu mučeničkog umjetnikovanja na domovinskoj grudii svetoi, nego li sve lovorike u stranom svijeta kraju. . . .

Sa 37 godina, ustaljen u svim umijećima strogoć sloga, upozna se sa modernom glazbom 19. stoljeća (i Wagnerom) kod Kitzlera, koji ga je poučavao prije svega u moder. orkestraciji. Ali sve ovo ne moćaše ga maknuti sa stare kolotećine. Ni Wagnerova muzika. Konaćno prestaju sa 40. godinom života ućenićka ljeta. Slijede vremena stvaranja.

Na koncu svojih študija kod strogoć Simona Sechtera podvrgne se ispitu na konzervatoriju bećkom. Herbeck, najglasovitiji tadanji bećki zborovođa predloži, neka se Bruckneru dađe improvizacija na orguljama. U tu svrhu napisa Sechter jednu temu od 4 taktova. Herbeck odbije to rijećima: »Za Brucknera

je ovo odveć lako«. Temu podvostruči. Bruckner je podulje vremena razmišljao, sjedne k orguljama te preplete tako jasno jednu fugu, da je Herbeck izrekao: »On bi morao nas ispitivati«.

I neka priznanja valja nam još istaknuti, na pr. naslov doktora honoris causa (1891), red Franje Josipa, stanovanje u carskom dvoru Belvedere (1895). Konačno skrši teška bolest želuca i srca te vodena bolest kršnu narav ovoga muža, čiji duh je sve do zadnjega dana neumorno radio. Dne 11. X. 1896. sjedi marljivi Bruckner u svojoj sobi kod pianina te — ništa ne sluteć — obraduje svoje zadnje djelo, IX. sinfoniju. Oko 3½ popodne obuzme ga neki hladni osjećaj, zatraži toplog čaja, pođe u postelju. Kratko iza toga izdahne.

Uostalom. Pravo imade Dr. Schwebsch (str. 261.), kada veli, da nam u strogom smislu riječi ni ne treba kod Brucknera izvanje biografije*). Točniji i dublji životopis pružaju njegova neumrla djela.

A koja su to životna i neumrla djela?

Tri velike mise s orkestrom, Te Deum i devet sinfonija. Malo glede broja (manje skladbe ne dolaze u obzir u ovom savezu), puno gledom nutarnje vrijednosti. Podcrtavano primijecujem, da se hoće posebnoga dara i duha, te se u notama mogu čitati djela i ideje skladateljeve, kao u zrcalu motriti duša i duh stvaraočev. Anticipujemo kasnije izvode, ako već ovdje natuknemo o zrelijim sinfonijama nešto: da 5. sinfonija priča, kako je nosilac križa Kristovog (t. j. Bruckner) iza mnogih patnja i boli došao pred nebeska vrata, nakon što mu se prolazna zemlja izgubila s vida; u 6. sinfoniji vraća se sa svjetlih visi natrag u suzâ dô, no to nije, kako zgodno i ispravno pridomeće negdje Sternfeld: »Sichverlieren« nego »Sichfinden«; — u grandioznoj i tmurnoj 8. sinfoniji pruža nam se apokaliptička slika svijeta u notama i t. d.

*) Upotrebljena literatura: članci u časopisima (1922.—24.): »Der Auftakt«; — Musikblätter des Anbruch«; — »Neue Musikzeitung«; — »Zeitschrift für Musik«; — »Die Musik«; — »Melos«; — »Musica divina« itd. itd. Walter Niemann »Die Musik der Gegenwart« (Berlin 1921.). — Adolf Weissmann »Die Musik in der Weltkrise« (Stuttgart 1922.). — Dr. Ernst Bücken »Führer und Probleme der neuen Musik« (Köln am Rh. 1924.). — Dr. Richard Sternfeld »Berühmte Musiker und ihre Werke« (Berliner 1922.). — Paul Moos »Die Philosophie der Musik« (Leipzig 1922.). — Dr. Karl Storck »Geschichte der Musik«, I. II. (Stuttgart 1922.). — Peter Griesbacher (op. 192.) »Reaktion und Reform« (Regensburg 1916). — P. Griesbacher »Bruckners Te Deum« (Studie), Regensburg 1919. — Karl Grunsky »A. Bruckner« (Stuttgart 1922., Engelhorn's Nachf.). — Dr. Erich Schwebsch »Anton Bruckner« (Stuttgart 1923., Der kommende Tag A.-G. Verlag), II. izd. — Max Aner »Anton Bruckner« (Wien 1923., Amalthea Verlag). — Zatim još djela: Göllerich August, Lang Oskar, Gräßlinger Franz, Eckstein Friedrich, Fessner Hans, Wetz Richard, Lissauer Ernst, Descey Ernst: Za konzultaciju. — Amalthea Verlag, Wien III., Seidlgasse 8., izdao je »In memoriam Bruckner«, niz aktuelnih članaka o Br. iz pera Brucknerovih učenika i štovatelja.

1. Okvir

1. Okvir vremena, u kome je Bruckner živio, valja promatrati s onoga vremena, u kome je Bruckner živio, valja promatrati sa svim strana. Savremenici ga štovahu, jer se nije isticao kao vod. Takova narav! On nije klipsao za drugima. Od romanticara ga luči ta značajna osebjuka, što romantičari žudahu u daljine, a Br. stajaše u daljini. Br. valja promatrati ne sa podija naše ovisnosti nego sa stajališta njegove neovisnosti i samostalnosti u bitnim potezima njegovog karaktera. Uostalom, on nije »ein irgendwoher Fremderschlagener!«

Izrazimo se jasnije i otvoreno. Bruckner bijaše skroz na skroz katolik, katolik imenom i činom, katolik i u svojim skladbama. Izrazita opreka svoga doba, svojih suglazbenika!

Još i danas!

Listaj glazbene časopise, jedva koja stranica; listaj povjesne knjige o muzici, jedva koji odsjek, koji bi Brucknera snimio ili prikazao točno u onom svijetlu, u kojem se baš tipično ističe markantna pojava ovog glazbenog genija. Nimalo nas ne presenećuje, što i znanstveni časopisi liberalnih natruha ili šu-čaju ili iskrivljavahu ili agresivno istupahu — ča sa podvalama — protiv Br. Pa kako može ateista »objektivno« produbiti svoje članke o djelima, koja je oživotvorio katolički duh stvaraočev, a od kojega ga luči duboki jaz! Neoprostivo je, što glazbeni literati kod kojekakvih tričavih inačica i verzijama u djelima Backovim, Beethovim (a da šutimo o »modernim!«) i dr. u ekstazu otpnhnu, a u problemu Brucknerovu kao nehotice ili hotimično igraju uloge idijota....!

Bruckner ist der Gottsucher*), aber auch der Gottfinder der Musik (Sternfeld). To je lijepo! No učeni E. Kurth govori u svojoj radnji o Br. (»Die Musik«, g. 1924., str. 861-869.) tako uvijeno i doktrinarno o »misticizmu,« psihologizmu,« »Seelentum«, überzeitliche Ruhe,« »reinste Erlösung,« Tiefenerschütterungen aus grosser Ferne« i t.d. Sve jako oprezno, samo da mu ni jedamput ne izmakne koja riječca o Bogu, životu duše, vjeri, katolicizmu! Znak vremena!

Zgodno je i stvarno crtanje Auerovo. Br. je odrasao u doba Haydn—Mozart—Schubertove crkvene muzike. Br. je kao osvjedočeni i praktični kato-

*) Prigodom jubileja Schönbergova, najistaknutijeg reprezentanta današnje hipermoderne glazbene struje, koji je slavio svojih 50 god. života u istom mjesecu, kada i preminuli Bruckner, značajno ističe ugledna »Zeitschrift für Musik«, str. 517. ove retke: »Welche Gegensätze! Der eine ein Gotteskind und Gotteskinder, der andere ein Gottverneiner, ein Mann, dem die Gnade fehlte u. der nun ganz von sich aus ein Reich gründende; ein Parzival der eine, ein Klingstor der andere! In ihren äussersten Gegensätzen könnte man unsere Zeit, unsere Musik geradezu auf die beiden Namen bringer: Hie Schönberg, hie Bruckner! Wer wird siegen, welches Prinzip massgebend werden? Soviel ist sicher, dass heute auch Kräfte am Werke sind, die im Brucknerschen Geiste einer reineren Zukunft entgegenstreben.«

lik ozbiljnije i dublje ma i svjetovnjak—shvatio liturgijski tekst: ozbiljna skrušenost grješnika u »Kyrie«, klicanja u »Gloria«, dramske prizore u »Credo«, svečanost u »Sanctus«, blagozvučno ushitni ton »Benedictus« i »Agnus«. Kao da slušaš glazbenog Rubenza u bojama zvukova! aBrucknerov crkvena glazba potpunoma odgovara bogato—raznoliko—simboličnim ceremonijama svečanog katoličkog bogoslužja: krasno rasvijetljeni oltari, svećenici u zlatnom ornatu, leprh zastava, miomiruh tamjana, titranje zvonova, brujanje orgulja, ophodi na blagdane, zatim opet skrušenost i raskajano raspoloženje u korizmi i adventu; onda kao da vidimo i procujemo muziku tihih meditacija kod crvenkastog svjetlucanja vječne uljenke u polutami Božjeg doma! Sve ovo izriče umjetnik djetinjom naivitetom u jedno doba, koje sve veoma okreće leđa Crkvi i vjeri. R. Hirschfeld zove Br. muziku:

glazbom protiv struje vremena.

U Palestrinom »Credo« cakli se čista vjera kao osebukja njegovih vremena; u Bachovom »Credo« krije se nepokolebiva postojanost i svemoć vjere; kod Mozarta i Haydna radost u vjeri; u Beethovenovom »Credo« čutiš puninu vjere, vjere; kraj unatoč Crkve; Brahmov rekvijem od liturgijskog čina, sili svjetovnog čovjeka u nama: na pobožnost;—a Bruckner? On postavlja misu cpet na njezin ton u crkvu te je obasiplje gloriojolom modernih tečevina; iz Br. »Credo« izbija simbolična snaga; on »u našoj bezvjerskoj dobi sjedinjuje vjernike«. . Idiom njegovog glazbenog izražaja od prekjueer naš je idiom od danas i sutra! Bruckner je, unatoč konzervatizma gledom na staru umjetnost, moderan i napredan. Objektivna mu kritika priuštava epitetom **modernog, crkvenog** skladatelja, originalnog i plodnog u harmonici i melodici,— koji se znao razborito poslužiti tekovinama Bachovim, Lisztovim, Wagnerovim.

Brucknerov svijet, u kojem se kretao, bijaše škola i crkva. Osobito crkva. I to kao najpreča potreba! Odmah u Windhagu, u »progonstvu« (1841-1844). Međutim i u Kronstorfu, sat od Ennsa, gdje su orgulje odolijevati morale prvim bujicama Br. mašte i poleta, tako, te je učitelj Lehofer mislio, da će mu ih brzo »z'sammhaun«.—Kao 20-godišnjeg mladića obuze svega novi svijet u St. Florijanu, krasan samostan, divna crkva, velebne orgulje ovih revnih redovnika, gdje su ga potresle i prozele dramske veličine svećanih liturgija i tajne sv. mise. Po tom razumijemo naziv, koji Bruckneru daje R. Holzer (Ćir. »in mem«, str. 146.sl.): »ein Quaderbau der dionis.Musik«.A okolica opet mirna i lijepa poput prvih Brucknerovih stavaka! U Linzu ne upliva na nj gradski zrak. Za (velegradske sugradane ostaje on, što više zalazi u godine, to čudnovatije veliko dijete. Napasti dakako nije manjkalo. A zašto ne sklapa »prijateljske odnošaje« u gradu? Br. ne razumije toga, jer ne će. Boravak u Steyru sasna odgovara Br. Divna gotika za mistikom, romantikom i fantastikom njegovih poznijih djela zrcali se osobito u njegovim grandioznim misama. Br. je patetičar. A ako mu se sa neke strane, koja ga nije dovoljno prozrela, predbacuje »ekstaze«, to predbacivanje biva za Br. posebnom odlikom. On bijaše pun stvaralačkog dajmona: u IV. sinfoniji romantičar, u V. sinf. tragičar, u VIII. i IX. sinf. mistik. Riječ u jednu: iz Br. djela čujemo i gledamo postaje njegovog života: u V., VII. i IX. sinf. veličinu i moć brujanja orgulja i zvukova zvonova obasipajući manastire St. Florijan, Kremsmünster, Garsten i Schleierbach;

u III. i VI. sinf. bogatstvo i raznobojnost asketskofilozofskog Mühlviertel—a. Napadno zanimiva pojava svoje vrsti, — svoja vremena !

Okvir vremena, u kome sada živimo, ostao je više manje isti. Muzika je iza smrti R. Wagnerove (čast iznimkama !) akozmična t. j. bez domaje i bez korijena, bez nadosjetnog života; ona je kraj svega ushitnoga filozofovanja jako malo duhovita i duševna ! Tako bijaše (i jest) Bruckner osuđen kao »pokopana romantika,« mjesto da ga slave kao preteču »durchristeten Menschenseele (in der Musik)« (Schwebsch). Zašto ne priznajemo, da su naši pojmovi zaostali ? Laglje bismo mogli na taj način za ovakove fenomene naći prikladnija mjerila...!

Po Niemannu bijaše Bruckner mnogima

nemoderan i nesavremen zato :

- a) jer je znao — kao osvjedočeni katolik — jesno odgovoriti na pitanja o posljednjim stvarima čovječjim, o prekogrobnom životu, sve u opreci sa panteističkim naziranjima »modernih sudobnjaka«;
- b) jer je veliki svećenik u hramu savremene ozbiljne glazbe; tobožnji »klerikalac« u umjetnosti ;
- c) jer je njegova veličajna muzika moralno čista, a učinci su usko skopčani sa religijom ;
- d) jer je on sâm — djetinje dobar, svijetu otuđen, moralno čist ; kraj svih tegoba, zapostavljanja i ponizivanja ne gubi čiste radosti svoga života. Opreka je spram mrzovoljastih, izmoždenih samoubilaca, suludih suljudi, kojima je sve ono samo djetinjarenje... ;
- e) što je svoj priprosti seljački dom i svoju domovinu pomoću pragermanskih i snažnih ritama svojih scherza otvorio širem svijetu ;
- f) jer je mnogima mrska veza Br. sa klasicima, osobito sa Beethovenom i Schubertom, naglasujuć, da mu prema prvomu manjkaju duboke duševne misli a prema drugomu dublja podloga tragike.

Kako je Beethovena njegova gluhost, tako je Br. njegova »svjetska neiskusnost« i nepoznavanje »realnosti« lučila od svih krugova... Nenaličena i neprisiļjena iskrenost značaja (slično kod Bacha i Mozarta !) čine otmjeni skup odlikâ i »slaboća« njegovog djelovanja. Savremenike najvećma privlači vanjština i efekat ; dakako da ih titraji i ugođaj žica u nutrini duševnoj neugodno diraju, možda i odbijaju. Nadalje. Raznolikost njegovog bića i žića i djelovanje sa sumuzičarima svoga doba stavlja ga postrance od širokog puta i čini teško shvatljivim. U doba krutog materijalizma i hedonizma Br. postaje darom providnosti za stvaralački, umjetnički svijet. Prigodom sastanka učitelja u Admontu g. 1891. reče Br. iskreno : »Za ono, što sam učinio, zahvaljujem dragom Bogu ; On mi je poklonio ove darove.« Sav Br. životni rad sačinjava lijepo satkani hvalospjev božanstvu (Auer)

2. Kod mladeži.

Jedna je od Br. učenica uvjerala M. Anera ovako : »Wir hab'n ihn recht gern g'habt in der Schul'; recht gut und kindlich ist er g'wes'n«. Djecu je u školi učio molitvicu sv. Anđelu Čuvaru, koju je i sam molio : »Heiliger Schutzgeist ! Deinem Schutz bin ich von Gottes Güte übergeben. Erleuchte, schütze, führe mich durch dieses vielbedrohte Leben.«

Kod pijarista u Josefstadt-u vježbali su dječaci dulje već vremena njegovu misu. Za nagradu donese im jednoga dneva u svojoj naprtnjači omašnu tortu, razveže je i razdijeli među vesele pjevače. Drugiputa, iza produkcije Schubertove Es-dur mise, odvede neke na šetnju; posjetiše crkvu u Lichtentalu, gdje je Sch. kao dječak pjevao i orguljao. A na rastanku od Sch. kuće otpjevahu djeca zvonkim glasićima Sch. pjesmu »Am Brunnen vor dem Tore«. — Bruckner je razumio mladež. U njezinoj je sredini uživao. No i mladež je ljubila svoga prijatelja.

Akademski ga je omladina jako voljela. Osobito za vrijeme, kad je na bečkoj univerzi predavao kontrapunkt (od 30. VI. 1876.). Sâm Br. veli, da to bijaše za nj »das einzig Ermutigende, das Liebste auf der Erde«. Za vrijeme akademskog kvadransa, iza prelekcije dne 29. okt. 1894. reče među inim : »Na tom svijetu nemam ništa drugo, moji dragi akademski građani, do li vas i svog skladanja. Mi smo uvijek u skladu međusobno. Od god. 1875... dobro sam se pazio sa akademskom mladeži, koju tako ljubim i štujem. I vi ste me također sveder potpomagali i poštivali... Harmonija između mene i mojih slušalaca nije nikada pomučena; naše disonance razriješiše se uvijek same od sebe«. Svoje učenike nazivao bi svojim »gaudeamusima.«

3. Orguljaš.

Za Brucknera je glavno i ishodno djelovanje bilo na orguljama. On je živo srastao sa hladnim zidinama doma Božjega, zun tople veže sa Onim u tabernakulu, komu pjeva svaka duša. Nar čudo, što njegove prehvaljene improvizacije nebiahu ledeno besmisleno tipkanie običnog virtuoza, koji sa svojim teškim i zamrznutim srcem ne spada u crkvu...!

Čudnovato je to, što nije napisao kompozicije za orgulje, akoprem baš u tom bijaše svietskoj glasa još za života.

Kod svojih, u svojoj domovini zanostavljen, ismiehivan, prezren nađe u stranom svijetu dolično priznanje, povoljnu ocjenu, možda i ljubav. Koncem aprila 1869. u Nancy-u među svim uzvanicima = umjetnicima iz Belgije, Francuske i Niemačke, kod svečanog pukušnog izvađanja na velikim orguljama nove crkve St. Epvre, slovio je kao ponajbolji : »Un homme de goût le plus élevé, de la science

la plus vaste et la plus féconde» («Journal de la Meurthe et des Vosges», 1. V. 1869. — Auer str. 101 — In mem. str. 238.) — Daljni triumfi na velebnim orguljama Notre-Dame : pred istaknutim glazbenicima Cesar Frank, Sait-Saens, Anber, Gounod. God. 1871. pozvan bi da koncertira na novim krasnim orguljama Albert-Hall, London. Uspjeh sjajan. Neizrecivo oduševljenje uzbudi slušateljstvo njegova velehvaljena improvizacija o »God save the King«, »Es ist kein gewöhnlicher Sterblicher, der aus dieser Musik spricht« («Neue Freie Presse», »Fremdenblatt«: 28. Okt. 1873. — Auer str. 123).

Već kao 10-godišnji dječak istakao se jednoć na orguljama u Hörschingu, prateći korizmenu pjesmu i za to je dobio jedan groš. A divne orgulje u St. Florian (sa svoja 4 manuala, 94 registra i 5000 svirala) morale su učiniti duboke utiske na dobrog dječaka.

Poznata virtuoznost Brucknerovog orguljanja ne odnosi se toliko na reprodukcije (koje bijahu sjajne), već na produkcije t. j. improvizacije. U ono vrijeme iziskivahu velike orgulje i fizički jaku narav. Koliko puta je Br. morao svući kaput te je orguljao, dok nije — sav u znoju — morao prestati i promijeniti rublje.

4. Skladatelj.

Kao takav prošao je dugu, mučnu školu i kontrolu. Dakako, da je na tom stablu dozrelo slatko i plemenito voće.

U kupalištu Kreuzen na liječenju (mučila ga manija brojenja!), usprkos zabrane liječnikove ipak je komponovao i radom sebe liječio. Znao je kazati, daon nije onakav, koji bi htio, te bude sve ono, što sklada, odmah i izvedeno, već da on sklada za se i na pobudu drugima, i da jednom na sudu Božjem može dati račun, ako ga Bog upita: »Što si učinio sa svojim talentom, obješenjače«?

Arthur Seidl nazva Brucknera »adagiokompozitorom«, pošto iza minulih vremena klasika nitko nije bolje znao od Br. da izrazi tempo duševnog mira i nutarnje blago srca: u dandaaašnjoj »Brandung der modernen asthmatischen Unmelodik« (Bücken).

Stoork shvaća.

čuvani adagio

sasma drukčije. O tom se uopće ni ne raspravlja. »Ako tko u svojoj tihanoj sobici razgovara sa svojim Bogom, to smiješ samo prisluškiivati pobožno. A ako je ovaj, koji se moli, starac, koji prikazuje Bogu svome, prije no će Ga gledati licem u lice, vas svoj život u potresnoj ispovijedi, — to klekni — i moli se s njim!«

Teški ritam Br. koralu, osobito pak svečanost glasovitih adagio, razjašnjuje se lijepo, ako se ne zaboravi, da proizviru iz srca jednog, koji pred Bogom u dubokoj poniznosti kleči, koji na blagoslovljenim orguljama fantazira. Takovom zgodom sačinjava Bruckneru cijeli

svijet njegova noćna katedrala, sazdana iz granitnih blokova... (Weissmann).

Brucknerovoj umjetnosti manjka doduše ono, što zovemo prometejskim. Pa što zato? No istaknimo njegovo poćitanje spram forme! Kod forma nije htio nikvakvih novotarija. Zato mu i predbacuju »die Formlosigkeit.«

Potpunim rascvatom melodija dobivamo sintezu višeg reda: ono, što je Schubert postigao u zrelijim godinama, a Beethoven uporabom manjih motiva uz diktat opće — voljne snage. Cudnovato ali istinito, da je Brucknerov allegro skroz nešto drugo nego li Beethovenov allegro. Kod Br. upada jošte i razvitak i sadržaj temata. Tu nema krparija ili nuz—uloga dionićinih. Brucknerove skladbe trebalo bi izvadati »mit gesameelter Kraft« i »mit reinstem Willen.« Ne spadaju u kolo drugih kompozicija...! Prića o Brucknerovoj sličnosti s Wagnerom davno bi se rastepla, da Brucknera ne dirigiraju kao Wagnera. Tà ne poznaju ga. I Beethoven i Wagner naliće rijeci, čije obale pećine vrletne pomalo sapinju te tok moćne struje uskoruju; doćim Br. je poput velićanstvene bujice, koja uslijed pritokà raste i raste do velebne širine i do rijetkog sjaja.

5. Sinfonićar.

Oduzmimo Bruckneru njegovih 9. sinfoniija, i nemamo više velikana Brucknera.

Sinfonijska su djela Br. prožeta antitezom zemaljskoga i božanskoga. Jezgra. Gledom na vanjsku opremu programne muzike igrao je Br. jedne vrsti umjetnika — idijote. On ne bijaše nikakav brbljavac ili zabavljalatelj. Kad je šta kazao, vrijedilo je baš sadržajno. Isto i u glazbi, gdje nailazimo na markantne izražaje bez spojnih mostova.

U sinfonijama susrećemo bogatstvo temata i ritama. Br. temata su prave inspiracije, pune sadržaja. Majstor u snabdjevanju orkestra. Bojoslovno pletenje kontrapunktike i fugà. Oćevidno izbija uporaba korala zadovoljavajući nas tako svojim metafizićkim potrebama« (Auer). Kao zaglavak i kruna slijedi coda, koju kod Br. odmah prepoznaješ po svećanom karakteru. Prijalo bi svakom glazbeniku rascinjavanje dijelova Brucknerovih sinfoniija (allegro, adagio, scherzo i finale), u koliko ih je tehnićki razvijao i usavršivao. No ne dopušta prostor.

Religiozna ćuvstva zadnje trećine žića svoga pretoćio je u svoje sinfoniije. Br. je pošao katolicizmom svojih crkvenih djela. Zakroćio je u oćitovanje ćistih ideja o Boću u svojim sinfoniijama. Decsey dapaće veli, da Br. mise imaju sinfonijske, a sinfoniije misne crte.

Sinfoniije predoćuju divotno i postepeno nanizane i suvisle stepene u **biografiji jedne duše.**

Ovako veliki duh — kakav je Bruckner — nije se mogao potpuno

budalom. Na probu su došla samo dvojica muzikanata. Jako je srce i jak duh i tu odolilo

Iza »prve« podnio je mnogo napadaja. Br. smionost »sablaznila« je dapače Hanslicka i Hellmesbergera. A čedni Br. zavapi: »Jetzt hab' i mi gar net mehr traut a ordentlich's Thema aufz' schreib'n«. To objašnjuje slabiji uastup u »drugoju« C-mol sinfoniji. Od ovog doba pa do poznatog priznanja Wagnerovog: »Nur einen kenne ich, der an Beethoven hinanreicht, und dass ist Bruckner«, proživio je Br. mnogo dugih i gorkih časova. Moralo je proći 2 čovječja vijeka, dok si je istina prokrčila put, te se ova »gottgebundene Musik« strpljivog mučenika ispoljila kao »confessio« osebujne vrste, a ne kao »smušena wagnerijanština« (Decsey).

Oštra i bezbobjirna kritika.

ima svoj začetak u osobnoj mržnji protiv svog dobroćudnog seoskog djeteta, koje ne pozna velegradske manire. Predan smijehu i preziru. Spram svih ovih spletki bijaše držanje Brucknerovo kao u naivnog dječaka, koji si nezna pomoći, ali duboko čuti i trpi. Tragični momenti potisnuše ga postrance ali ga ne skrhaše za uvijek. Sve nadvlada svježja, iz mladosti sačuvana čistoća i nutarnji mir srca.

U jednom listu, koji pisa 12. jan. 1875. svomu prijatelju Maritzu von Mayfeld-u, tuži se, kako mu nitko ne pomaže; da bi morao prosjačiti, da nema inozemaca, koje podučaje. »Moj je život izgubio sve veselje i svu radost.«

J. Brahms predbacuje: »Bruckner ruinira svoje učenike pošteno i neizliječivo.« Zatim: »Bei Br. handelt es sich ja gar nicht um die Werke, sonderu bloss um einen Schwindel, der in einigen Jahren vergessen sein wird« (Auer, 263). H. von Bülow govori o »antimusikalischen Blödsinn des Querkopfes Bruckner« (»In mem.«, 71.), Prelat Ubald, koji se poslije rado dao objasniti o istini, upita iza izvedene 3. sinf. J. Klugera: »Mislite li odista, da taj čovjek nešto pogodi?« (In m., 119. sl.) tajnik konservatorija J. Zellner drznu se doviknuti Bruckneru, koji bijaše u skrajnoj nevolji: »Bacite svoje sinfonije na đubrište!« i »Bruckner nije nikakav organista«. Gebrid referent »Deutscher Zeitung« zove Br. podrug budalom. Drugi opet primijenjivahu Feuerbachov »Der Mensch ist, was er isst« na Br., koji je najrađe jeo »G'selchtes mit Knödel und Kraut«. Čitamo dalje: Stegreifkomödie«, geht zum Teufel, Gemisch von Grosstueri, komponiert wie ein Betrunkener«, »Modergeruch«, »der nackte Unsinn im Finale«... (Auer, 264—5). Plaćenička stampa hotice i nehotice ili ignoriraše ili opadaše Br. izredbe. Hanslick, taj površan i besmisleni kritičar, ljutio se zbog trijumfa Br. te nazva sinfonije: »traumverwirrten Katzenjammerstil der Zukunft«, »abstossende Schusterflecken«. Ovakvim žurnalističko-uličnjačkim napadajima izložen bijaše Br. do

smrti. Jaka volja za rad ipak ga ne ostavi. Sve ovo posmatraše on kao »gorki lijek«. Godinu pred smrt reče Bruckner R. v. Pergeru, koji ga je pohodio : »Ich hab' ja dem Herrn nix getan ; warum schimpfen s' denn alleweil ? Sie sollen mich ruhig schreiben lassen« (Auer 330).

Dne 16. dec. 1877. morao je sam dirigitira svoju Wagner-sifoniju, pošto se u cijelom Beču nije našlo zgodnog dirigenta. Kao zborovođa ne bijaše Br. rutiniran. Tako se dogodi, te je kod proba i produkcije žeo ruglo i sramotu. Na glavnoj produkciji jatomico ostavljaše publika dvoranu. Direktor, glazbenici i konzervatoristi smijahu mu se u lice. Zadnju notu odsviravši udalje se svi glazbenici. Bruckner osta sâm samcat na prostranom podiju. Turobno se zagleda u praznu dvoranu, uzme note pod pazuh te poništen ostavi poprište svoje borbe i svog poraza.

Muževno-iskrenim značajem svojim nastupio je suprot prigovora, kao da premalo u crkvenom duhu sklada, sa odlučnim: Zar da se samo onda nešto zove crkvenim, kada kome ništa ne pada napamet!? On da bi i drukčije mogao komponovati, ali ne smije. »Kako bi stajao pred našim Bogom Gospodom, kad bi slijedio one druge a ne Njeđa?« Eto krasne značajke! (In mem., 172).

Br. je zato mnogo patio, jer se bori protiv katolika, i protiv svećenika. Descey i O. Ludwig ističu, kako se ignoriranjem crkvenih*) skladbi htio riješiti ovoga Božjega čovjeka Wittov »Fliegende Blätter für kath. Kirchenmusik« (Jahrg. 1872.) iznašajući neki podli, lažni dokument.

7. Priznanje.

Patničkom životu Brucknerovom ne manjkaju ni priznavanja

*) Kardinal dr. Schulte (cf. »Musica divina« 1924., str. 74. — Universal-Edition A. G., Wien I., Karlsplatz 6.) govori s pravom o zastoju u crkv. muzici i cecilijanskom pokretu; što se njihalo više potiskiva na jednu stranu: rigorizma, rubricizma i arheologije, to više odskače na drugu stranu: u najmlađu struju, u subjektivizam, modernizam. Kriza postoji. Riješiti je valja u duhu Motu proprio od 22. nov. 1903. I danas vrijedi ona Joh. Ev. Habertova od 18. okt. 1876: »Ako je kat. crkv. musici išta valja reformirati, a to je njezin, cecilijanski savez«. Ali, all Dosta se ogriješila »Musica sacra« a pogotovo sâm Witt o Brucknera. Jednoć piše Witt Lisztu, neka bi nam Bog uskrslio Palestrinu moderne crkv. muzike. Zar ne bijaše u sredini njihovoj Bruckner, Reger, Rheinberger? No referentima bijaše mjerodavni »regenzburški smjer«. Lijepo kaže dr. Oto Ursprung: »što škodi, ako u buduće otpadne stara oznaka »cecilijanski« a zasja nova: »kattolička crkvena glazba«! Intellectis intelligendis! — Zgodna je ona Brucknerova na upit kardinala Schöborna, što drži o cecilijancima: »Palestrina, — à la bonheur; no cecilijanci su nix, nix!« (Auer, 381.)

s ljudske, uviđavnije strane. Evo par riječi i o tom, da slika ne bude odveć crno tuširana.

Nemo propheta in patria. I ovdje to vrijedi. To je sudbina velikih duhova. Istom »inozemstvo« je moralo upozoriti domovinu na velikana-sina. Tako se ovim duljim, uokolnim putem otvoriše vrata koncertnih dvorana a i srdaca njegovih zemljaka.

R. Wagner, pohodivši u proljeće 1875. Beč, kaže svojoj okolini pokazujuć na Brucknera: »Ovdje stoji Br.; to je čovjek«. Drugom zgodom mu reče isti Wagner: «Što sam ja na području glazbene drame, to ste Vi na području simfonije», (In m., 81).

Dostaputa je publika priredila dirljive ovacije. U »Neue Freie Presse« od 30. marta 1886. stoji, da se još nikad nije dogodilo, te bi skladatelj iza svakog stavka bio 4-5 puta pozvan i aklamovan. Pod kraj 1892., kod prve produkcije VIII. sinf., često ga puta obasuse mnogobrojnim lovor-vijencima; u neprilici okretaše Br. leđa publici i revno aplaudiraše orkestru. Njegov din-dušmanin Hanslick ostavi dvoranu ostentativno, na što otpočinu u parteru nazočni štovatelji Br. demonstrativno pljeskati. Na ovo primijeti Br. dobroćudno: »Jetzt wird er am End no mehr böß« (Auer, 297-8). Početkom g. 1894., zadnje godine zemnoća života, zaputi se u Berlin u pratnji H. Wolfa i princa Božidara Karadžorđevića.

Doktorat h. c. primi Br. g. 1891. Ovom prigodom završi svoj govor dvorski savjetnik Exner ovako: »Ja, rector magnificus bečke univerze, prigibam se pred nekadašnjim podučiteljem iz Windhaga.«

Iza prve izvedbe VII. sinf. u Berlinu (31. jan. 1887.) piše »Deutsches Tagblatt.« da je Br. div od glave do pete, i da je jedan od onih rijetkih, koji su Wagnerovu glazbu dobro i potpuno shvatili. A da se »stari« Berlin prema ovoj zdravoj »novoi« muzici tako nelijepo ponio, znači, da se je mađarcu servirala pečenka »Mordelement! Wie schrumpft das Doktorchen (t. j. Brahms) zusammen, wenn es neben diesen Riesen zu stehen kommt.« (Id., 267. sl.) I od Wagnera se razlikuje Br., barem ukoliko su si to oprečni kazališni i vjerski patos. Na pitanje, da li se Br. može isporediti sa jevrejom Mahlerom odgovara A. Weissmann: Čistu i jasnu dušu Brucknerovu ne možeš izjednačiti s izbrazenom Mahlerovom. Kod Br. je sve naivno, kod Mahlera pak sve, samo to ne. Ističe se i činjenica, što su savremení naši muzičari toliko privrženi skroz tonalnom Bruckneru i Mahleru. Možda ipak nisu istrošeni elementi glazbe! Možda ipak još ne treba s tolikom emfazom naglašivati skrajnju potrebu atonalnosti!

Krasno se nameće nenametliiva boja orkestra. Uzdize djelo do virtuoznosti. To priznaju i nailučí mu dušmani. Predbaciu mu se kao pogreška(!): odveć veliko bogatstvo invencije. Nazvaše ga Krezom glazbenim. Čuje se i pridjevak: »fanatičar tonalitete.«

Bruckner je uspostavio

nevinost glazbe.

Primi je kao milost odozgora, ali u svojoj poniznosti. »Bruckner je bog mističara.« Sasma prirodno i logično, da njegova djela ne može zborovoditi običan dirigenat, dirigenat bez poniznosti, osvjedočenja, proživljenja, duha. Samo kongenijalni duh znade zaslužiti sebi i autoru dolični pravorijek kritike, dočim slabih kvaliteta zbororavnatelj može sve narušiti.

Ne zaboravimo ni to, da Br. muzika pobuđuje konačna čuvstva a ne zadovoljava ih : kraj svega svoja bogatstva i ljepote. Po mišljenju Weissmannovom to je uzrok, zašto ne će obladati velikim svijetom već ostati svojim omeđašenih općina. Uostalom, našoj, Baku i Dionizu odanoj dobi, dobi rastrovanosti i rascrvljivosti može Br. glazba istisnuti počitanje prema ovom uzvišenom govoru srca, koji se ne da nadomjestiti nikakvom hiperkulturom, potenciranom djelatnošću razuma, prisiljenim razumijevanjem nedokućivih problema (Po Niemannu). Griesbacher navodi u predgovoru svoje opsežne študije o Br. »Te Deum-u,« kako nije imao ni na kraj pameti, da piše knjigu, ali uzevši partituru u ruke, udubivši se u niezine misli, nađe sakriveno blago visoke vrednosti. Gledom na toliko razvikani moderni hroma služi Bruckneru u pohvalu, što piše Griesbacher u »Reaktion und Reform,« 1916., str. 250. sl.: »Bio bi grijeh, ako bi se katoličku crkvu tiesnogrudno lišiti htjelo eminentnog sredstva za vjerski poticaj, takovog liturgijskog impulza, kakov daje ovaj glazbeni govor, koji moćnije djeluje negoli ikakva propovijed.«

Izaberimo još nešto od važnih i ličnih opaski R. Spechta k Bruckn. danu. Zvuče kao panegirik *) («Musikblätter des Anbruch», pravo, u nečem krivo. Brucknerofobija i-filstvo ima se čuvati ekstremal 1921., br. 15/16.). Anton Bruckner, organista dragoga Boga, Pater extaticus muzike, pun je vizija Božje blizine. Njegova je glazba jedan psalam, razglabanie ne metaphizično već metapsihično, pjesma nad pjesmama, koja izvire iz ustiju poniznog adoratora Svevišnjega. Zbilja njegove okoline izčezava, kada Crkva u njegovoj duši slavje slavi, a kroz niezine crvene prozore žarka vatra ljubavi izbija. Brucknerove »generalne pauze« nisu nemoć jednog tehničara, koji nezna prosljediti puta; svaki glas smeta, kad srca kucaj glasno zbori, sam dragi Bog je glavna temata t. j. nebotne snježnike isprepleo stankama t. j. dolinama i gudurama, a »prelaze« konstruiše istom tehnikom. Brucknerova je glazba nalik na divnu katedralu. Sve daleko od iskvarene nazovi-civilizacije i modernih amusementsa. Br. bijaše »beseelt«, i »beleibt«. Primiti-

*Ako A. Weissmanu negdje opaža, da obožavatelj Br. kao neizlječivi ideolozi nastoje »alles hineinzuendenken und hineinzu dichten«. To ima u nečem

razviti u mikrokozmu muzike. Izuzetak tek prividni je gudalački kvintet iza makrokozmičke V. sinfonije. Brucknerovih sinfonija ne možeš po volji premetnuti, osim ako im hoćeš da raskrhaš nutarnji zakon proživljenja. Schwebsch-ovo djelo kao čarobno vodstvo kroz ovo bajno carstvo živih tonovskih oblika sasma je različito od efemernih »vodica« i »analiza,« otvarajući neviđene vidike, nečuvene arije sa dobro ugodene lire srca ovoga »prokršćanjenog« čovjeka (cf. str. 265-335). Nije to snatrenje ni isprazno maštanje. Treba imati dar razmatranja, koje nažalost manjka mnogim dandanašnjim, plitkim i jednostavnim animozno ušablonjenim glazb. kritičarima, koji se ili ne mogu ili ne će da užive u ovaj zvukovni panegirik dušoslovlja (NB. Pred očima nam je i recenzent Schwebsch-evog djela u glasovitom časopisu »Die Musik«, 1924., str. 920-921).

Počeci sviju devet sinfonija kao da su odano prislušivanje duševno-duhovne dimenzije, iz kojih kasnije proizlazi inspiracija. Zatim eto eterizovane tišine, tišine pune života, pomoću tremola gudalačkih glazbala; odatle proizvire tematično precizovanje, različito dijalogu između naravi i Boga u čovječjoj duši...

6. Patnik.

Već a priori možemo naslućivati, šta imadaše Bruckner očekivati zato, što je ljubio Isusa i slijedio zakon Božji. Kriz i opet kriz. I to u obilnoj mjeri. Čujmo bar nešto o tom.

Kao 17godišnji učiteljski pomoćnik u zabitnom Windhagu a. M. službovao je kod čestitog Franje Fuchsa, koji nije škrtario svim raspoloživim sredstvima, samo da se okoristi Antunom, i kako da ga što štedljivije opskrbljuje. Hranu je dobivao slabu i u društvu sa služavkom; a inače je često raditi morao na polju s radnikom; vršio je dužnosti sakristana, zvonara orguljaša. God. 1843. premješten u Kronstorf, još manje mjestance negoli Windhag, živio još bijednije; stanovao je u pregrađenoj školskoj sobi. A inak mu bijaše, kako reče, »kao u nebu.« Bilo je iza mlađih dana, koja su znala uzburniti i svu njegovu blagu narav.

I. sinfoniju, tešku kompoziciju sâm je mukotrpno vježbao. Kod probâ je zaklinjao i plakao. A kad je 8. maja 1868. dielo bilo izvedeno u Linzu, u slabo posjećenom Redoutensal-u i kad ga kritika nije razumjela i štedila, mnogo je trpio u duši svojoj. Koje čudo, ako se Bruckneru podšuljao i izraz »poći sa ovog svijeta«, na što će mu Herbeck energično: Ne iz ovog svijeta nego u svijet poći; i neka se ne pada'e plahosti, koja ne dolikuje čovjeku i umjetniku njegovog kova (Auer)!

O Božiću 1868. svršio svoju F-mol misu u Beču, gdje mu je kućanstvo čednog stana vodila rođena sestra Nani. Herbeck pokrene akciju, da se proba održi u crkvi Augustinaca. Među glazbenicima bijaše ovo djelo jako razvikano, a Brucknera smatrahu

vno djetinska, sa sela, ponizna i čista duša. »Siromah duhom«, koji nosi nebo u sebi, a da sâm nije naslućivao, kako zrake iz toga neba izbijaju,

8. Zadnje godine života.

U oktobru g. 1894. teško oboli Bruckner. Jednom posjetiocu izreče, da je učinio svoju dužnost na ovoj zemlji. Nada se, da mu smrt neće oteti pera iz ruku dok svrši svoju IX. simfoniju. Preostane još 4. stavak. Kao 70-godišnji starac otpočne svoja predavanja na univerzi (29. okt.). Oko 6 s. na večer uspinje se polako i mučno, poduprt od svoje gazdarice Kathi i jednog prijatelja, uz velike sveučilišnje stepenice. Često popostane, da odahne. U dvorani dočeka veći broj učenika svog obljubljenog učitelja, komu je bolest urezala u lice i usne vidne znakove svoга djelovanja. Samo oko se blistalo — kao uvijek — duhovito, prijazno, dobrohotno. No ni ne sluteć održao već 12. nov. iste god. svoje posljedne predavanje. Dobrotom kraljevom preseli se bolesnik 4. jula 1895. u svoj novi stan u dvorcu Belvedere.

Na Stjepanovo 1894. igrao je orgulje kod sveč. službe Božje u Klosterneuburgu. Svima sudionicima je upalo, što Br. dosta puta promašuje tipke. Promašivši i tipku pedala ne opazi svoje pogreške te držaše taj krivi ton do na kraj. Ovo **zadnje** svoje orguljanje završi jakom disonancom, koja čeka na razriješenje . . (Auer, 328).

Kad mu je Br. von Perger 1895. spomenuo, bi li smio njegove mise uzeti za slijedeću sezonu, tugaljivo će Br.: »O moj Bože, ta onda više ne živim«. Dne 12. jan. 1896. čuje Br. još jedno svoje djelo. U nosilama odnesoše ovaj živi kostur u prvu ložu partera. Po posljedni puta, iza »Te Deum-a«, zaori gromko odobravanje. .

10. okt. vidjen bi u aleji dapače bez štapa. U nedjelju ujutro dobro se čutio i sjedaše kod glasovira sa škicom »finala«. I popodne dobro. Oko 3 sata zamoli toplog čaja. Na to bi po želji odnesen u postelju. Daskora dahne parputa duboko i — preminu.

Jako se kosnuo Karla Kobalda zadnji mu posjet kod Brucknera. U sobi sve mrtvo. Skrhani starac, vegetirajuće biće. Pristupivši tiho k maestru prihvatí ga za ruku i obaspe je poljucima. Pruži mu cvijeće na što se Br. nasmjehne i reče : »Bez muzike - - samotani - - samotani - - samotani«. To bijahu zadnje riječi, koje je Kobald čuo iz ustiju Br., koji se živ polagano već spuštao u grob.

Na odru ga rado promatrahu mnogi, kako mu lice bješe preobraženo, u sklopljenim rukama raspelo, do nogu cvijeće. Vani pred vratima pjevahu njegovi učenici iz Brucknerove povorke Germana : »In Odins Hallen ist es Licht, und fern der Erdenpein«. — Žalobna povorka krene. Iz daljine, sa tornja crkve sv. Karla, muklo se razlijejavahu zvona. Iza lijesa idahu njegovi »gaudea-

musi«, njegov brat, Hugo Wolf (tada već teško bolestan : sasma žutog lica), dr. Lueger i dr. Sa kora ozvanjahu zvukovi adagia VII. sinfonije, dočim je nevidljivo postavljen zbor puhalačkih glazbala (pod vodstvom F. Löwe) prelijevao divne melanholične arije. Iza govora i oprastaja odvezen bi na počinak — prema izričnoj želji svojoj — pod divne orgulje sv. Florijanu, da odahne od mučeništva umjetnikovanja svoga.

9. Zašto volim Brucknera ?

Pod ovim naslovom napisao Fr. Müller članak u »In memoriam« (str. 193. sl.): Bruckner je a) čovjek odlične i plemenite naravi, protivnik najmodernijih izvanjskosti, senzacija, nemira, rastočenosti, bezakonja, hirova, koji su bez duše, bez poleta, bez sazidanja, bez konsonanca... b) pun žive vjere, bogobojaznosti, vjernosti, zato i pun nutarnje sreće i mira, bez dandašnjih nacerivanja, zdvajanja, mekoputnosti, disonanca... c) vjeran spram sebe : kraj svih razočaranja i gorkosti i fijaska.

Privlači nas Br., jer se nije isprisivao svojim talentom. Isticala se tonalna čvrstoća, melodijska uspravnost, harmonično razumijevanje, preglednost i najzamršenijih zapletanja glasovja.

»Musica divina« (1924, Juli — September Heft, Universal — Edition, Wien) I.) pokrenula je pod naslovom upite na interesente. Odziv je bio obilan. Natuknimo samo neke odgovore : Brucknera volim, jer volim etos njegove umjetnosti ; jer moram ; zbog njegove vjere u crkvu i njezine nauke ; on je prvi i najveći eksponat čistog, mirnog i u sebi zaokruženog duševnog carstva, prorok dojučeršnjeg stoljeća, koralno otkrivenje, velika nutarnja pobjeda ljepota i odraz višeg savršenstva u djelima, plemenito-osebujni značaj i geni-snaga, skoro sve ugođeno na religiozni ton, pobjednička vjera u obnovljenoj muzici itd. itd. Brucknerov vrli životopisac Max Auer voli Br., jer u njegovim je djelima izražen katolicizam 19 stoljeća. Svjedoči i čuveni Max Reger, koji na pitanje : »Volate li Brucknera ?« za čas se zamisli, a tada kao dijete pokleknje sklopljenih ruku na molitvu. Biskup Leitmeritz-ški piše još pod svježim utiscima VII. sinfonije — na isto pitanje : »Njegova umjetnost bijaše mu svetiše, u kojem se izivila njegova vjera, njegovo poštovanje pred veličanstvom Stvorca svoga, i njegova zahvalnost za ovo zvanje. On postao majstorom pomoću orgulja, koje u njegovim rukama uzveličahu ponajpače Isusa u presv. Sakramentu.«

Još za života spominjao je prijateljima svojima, da ostala svoja djela posvećivao sad ovomu sad onomu ljubitelju umjetnosti, no zadnje djelo, IX. sinfoniju sa svršetkom »Te Deum«, ako nebi svršio finala, neka je »dem lieben Gott geweiht« ; — »ako Bog to usprimi«, nadoda bolnim smiješkom pobožno. klonuli starac. I na pročelju »Te Deuma« stoji kao posvetna molitva : O. A. M. D. G.

Svoje grandiozno djelo a i svoj život završi neizbrisivom fu-gom : »In te, Domine, speravi ; non confundar in aeternum«.

Vj. Lončar D. I.